
10 ІНШІ ВИДИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

УДК 343.983.7

С. М. Драчук
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник

В. Г. Хлань
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
(наукової установи)

*Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України*

МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ДНК ДОСЛІДЖЕНЬ В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено міжнародний та національний досвід організаційно-правового забезпечення використання можливостей ДНК-аналізу для ідентифікації тіл загиблих та пошуку безвісти зниклих осіб, а також створення та функціонування бази даних ДНК-профілів. За результатами порівняльно-правового аналізу надані пропозиції для вдосконалення правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

З початку конфлікту на сході України все актуальнішим стає питання використання сучасного світового досвіду з ідентифікації тіл загиблих та пошуку безвісти зниклих осіб, саме за допомогою методу ДНК-аналізу. На відміну від практики, діяльності деяких міжнародних організацій (Всесвітня ор-

ганізація охорони здоров'я, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, Інтерпол тощо) та урядів країн, в яких, на жаль, мали місце лиха чи катастрофи (ряд країн Південно-Східної Азії, США, Японія, Пакистан, Індія тощо) або військові конфлікти (Кіпр, Грузія, Росія, колишня Югославія тощо) з відповідними наслідками, в Україні відчувається недостатність організаційно-правового забезпечення такої діяльності та потреба у належному використанні існуючих міжнародних стандартів.

У своїй практичній діяльності МВС, МОЗ, СБУ (за згодою) мають постійно до остаточної ідентифікації забезпечити збирання і зіставлення зразків ДНК родичів, зниклих безвісті учасників антитерористичної операції та не ідентифікованих останків загиблих, під час проведення антитерористичної операції з їх подальшою ідентифікацією і переданням рідним.

Як свідчать результати аналізу нормативно-правового регулювання зазначеного питання, зокрема, на відомчому та міжвідомчому рівні, існують певні протиріччя у правових характеристиках використання біологічної експертизи (можливостей ДНК-аналізу) у криміналістичній та судово-експертній діяльності. З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань актуальним та необхідним є організація проведення експертиз, що перебувають у стадії наукової розробки, якими на наш погляд, і можуть бути молекулярно-генетичні дослідження та судово-генетичні експертизи.

Використання сучасних досягнень науки і техніки у сфері проведення молекулярно-генетичних досліджень, зокрема, ДНК-аналізу має тісний зв'язок з законодавчо визначеними у національному праві біологічною та генетичною безпекою. У цьому контексті, Україна взяла зобов'язання щодо створення законодавчої бази у сфері біотехнологій відповідно до міжнародних норм та принципів. Це зумовлює необхідність всебічного вивчення та врахування міжнародного досвіду, зокрема, країн - членів ЄС, в яких ідентифікація особи методом ДНК-аналізу законодавчо врегульована та успішно використовується в діяльності правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Ефективному застосуванню методу ДНК-аналізу в криміналістиці та судово-експертній діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн, сприяли наукові дослідження та праці таких авторів з числа вчених, криміналістів та судових медиків як: А. Джеффрис, Кери Б. Мюлліс, Уільям Гудвін, Джон М. Бутлер, Анхель Карраседо, Крістіан Оррего, Робін Копланд, П. Іванов, А. Рисков, Т. Аверьянова, Е. Афанасьєв, Л. Платоненков, С. Гунарев, С. Кондрашов, Г. Пучков, Т. Сахнова та ін.

Окремим теоретичним, нормативно-правовим, практичним та організаційним проблемам використання ДНК-аналізу у судовій експертизі та кримі-

налістиці, присвячені роботи таких вітчизняних фахівців як: Н. Дяченко, О. Костилюва, Р. Кривда, О. Горбусьонюк, О. Бергер, О. Лушчєнко. Авторами статті також в попередніх роботах було приділено увагу проблемам застосування ДНК-аналізу в діяльності правоохоронних органів та шляхам їх вирішення [с. 263-266; с. 278-280].

Вагомим для вдосконалення в Україні застосування методу ДНК – аналізу, зокрема, в судово-експертній та криміналістичній діяльності, пов'язаної з ідентифікацією безвісті зниклих осіб, є практичний досвід МКЧХ, втілений у відповідних рекомендаціях.

Водночас, збройний конфлікт, що триває в Україні та його подальші негативні наслідки у вигляді значної кількості загиблих та безвісті зниклих осіб, які потребуватимуть подальшої ідентифікації, вимагають вдосконалення правових засад проведення молекулярно-генетичних досліджень та відповідного наукового забезпечення цього процесу.

Формулювання мети статті (постановка завдання). На підставі аналізу та узагальнення норм міжнародного та національного права, практики діяльності міжнародних організацій та державних органів України, запропонувати авторські шляхи вдосконалення організаційно-правових засад використання у галузі криміналістики та судової експертизи ДНК-аналізу, зокрема, для забезпечення ідентифікації останків загиблих під час проведення антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Як зазначалося вище, в українській практиці існують певні неузгодженості на рівні відомчих нормативно-правових актів, що може бути пов'язано або з несвоєчасним їх приведенням до сучасних законодавчих вимог у сфері правового регулювання судово-експертної та криміналістичної діяльності в Україні, або відсутністю адекватного законодавчого забезпечення такої діяльності.

Так, в документах Міністерства юстиції України виокремлюється такий підвид криміналістичних експертиз як біологічна, яка використовується для дослідження об'єктів рослинного та тваринного походження (наприклад до компетенції біологічної експертизи віднесено встановлення належності до об'єктів, що містять наркотичні речовини). Також проведення судово-біологічної експертизи допустиме і по відношенню до одягу, зокрема, в межах експертизи механічних пошкоджень одягу.

Натомість, в системі СБ України, можливість проведення молекулярно-генетичних досліджень передбачена саме в межах біологічної експертизи, як одного з підвидів криміналістичної експертизи.

Світова практика свідчить про можливість віднесення молекулярно-генетичних досліджень до різновиду судово-медичних експертиз. В цьому контексті, на нашу думку, слушною є пропозиція українських парламентарів щодо доцільності визначення особливостей провадження судово-медичної експертної діяльності на законодавчому рівні.

Прямо чи опосередковано етичні та правові аспекти використання ДНК-аналізу для ідентифікації загиблих, передбачені у Міжнародному гуманітарному праві (сторони конфлікту повинні вжити заходів з ідентифікації померлої особи до її поховання), в діяльності Інтерполу (кожна особа має право бути ідентифікованою після смерті) та в Резолюції ООН від 26.07.2001 року № 2001/329 «Генетична конфіденційність та недискримінація».

Слід зазначити, що ефективне використання можливостей ДНК – аналізу в судово-експертній та криміналістичній практиці українських інституцій, стримується через відсутність адекватного нормативно-правового врегулювання питання створення та функціонування бази даних генетичних ознак людини як на відомчому, так і на національному рівні.

В МВС, на сьогодні врегульовано певні особливості функціонування системи обліку генетичних ознак людини (ДНК - профілів) як одного з різновиду криміналістичних обліків [7]. Під час наповнення баз (банків) даних поліція забезпечує збирання, накопичення біометричних даних (зразки ДНК) лише щодо осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень. Зазначена норма, на наш погляд, звужує можливості використання національною поліцією методу ДНК-аналізу в судово-експертній та криміналістичній діяльності у кримінальних провадженнях по розшуку безвісти зниклих осіб, що потребує відповідного унормування.

Формуванню бази даних зразків ДНК, має сприяти запроваджений в Україні на міжвідомчому рівні механізм щодо збору та узагальнення інформації про безповоротні та санітарні втрати, у тому числі серед цивільного населення, ведення єдиного реєстру постраждалих осіб.

Поширення тероризму, піратства, наркобізнесу, незаконної торгівлі зброєю і ядерними матеріалами, транснаціональної організованої злочинності, відмивання брудних коштів, незаконна міграція, торгівля людьми також потребує від правоохоронних органів використання новітніх підходів до протидії вказаним явищам, в тому числі, ефективної системи криміналістичного та судово-експертного забезпечення. Рівень суспільної небезпеки зазначених злочинів також робить малоефективними традиційні методи експертизи, які спрямовані на ідентифікацію злочинців. Тому, як свідчить світовий досвід ефективного розслідування та розкриття цих злочинів, потребує проведення досліджень біологічного матеріалу людини методом ДНК - аналізу, а також створення відповідних баз даних генетичних ознак людини.

Враховуючи те, що СБУ є спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності та головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, слід розширити її повноваження у частині можливості ведення банків даних ДНК-профілів для відповідної категорії осіб.

На відміну від вітчизняного досвіду, централізовані бази даних ДНК-профілів створені більше, ніж у 40 країнах світу, зокрема, і в європейських. В цьому контексті слушними є рекомендації Європейської мережі науково-

криміналістичних установ (ENFSI) та досвід інших іноземних та міжнародних організацій. Так, у США створено національний ДНК індекс (NDIS). На базі ФБР функціонує база даних ДНК-профілів. У Великій Британії створено національну базу даних ДНК-профілів NDNAD (National DNA Database). База даних ДНК Інтерполу містить інформацію щодо ДНК-профілів злочинців, зниклих безвісті та невпізнаних тіл - відома, як DNA-Gateway. DNA-Gateway активно використовується 73 країнами, як інструмент для проведення кримінальних розслідувань.

Країни-члени можуть одержати доступ до бази даних за допомогою глобальної системи поліцейського зв'язку I-24/7. За запитом користувача, протягом 15 хвилин надається відповідна інформація. DNA-Gateway побудовано таким чином, що країни-члени, які її використовують зберігають право власності на дані досліджуваних профілів й контролюють до них доступ інших країн, а також можуть їх знищувати у відповідності зі своїм національним законодавством. Використання міжнародних стандартів при побудові DNA-Gateway, дозволяє Інтерполу обмінюватись даними з аналогічною базою даних ФБР.

Водночас, Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) також використовується власна база даних ДНК - профілів осіб, що безвісті зникли під час збройних конфліктів, стихійних лих та катастроф. Зазначена база даних призначена для автоматизації та прискорення процесу ідентифікації вказаних осіб, шляхом підтримки процесу архівування, стандартизації, складання звітів, пошуку та аналізу даних судової експертизи, а також автоматизованого зіставлення прижиттєвих та посмертних даних.

Міжнародна комісія по зниклим безвісті (ICMP), займається організацією співробітництва між урядами та іншими зацікавленими суб'єктами, з питань розшуку безвісті зниклих внаслідок збройних конфліктів, вчинення протиправних дій організованими злочинними угрупованнями, порушення прав людини, стихійних лих тощо.

З метою управління широкомасштабними проектами за визначеним напрямом ICMP підтримує в мережі Інтернет унікальний інформаційно-довідковий центр та експлуатує спеціалізовану базу даних IDMS. IDMS має набір потужних інтегрованих додатків для зберігання, аналізу та візуалізації даних, як за окремими так і узагальненими показниками щодо процесу розшуку та ідентифікації. Зокрема, в базі даних накопичується інформація щодо ДНК - профілів безвісті зниклих, їх родичів, дані судово-медичної експертизи та археологічних і антропологічних досліджень. Станом на 2016 рік, у базі даних IDMS обліковано інформацію понад 150000 безвісті зниклих осіб.

Питання створення та функціонування баз даних ДНК-профілів, тісно пов'язано з такою проблемою як захист персональних даних, зокрема-генетичних даних людини.

Відповідно до законодавства України забороняється обробка персональних даних, що стосуються генетичних даних, за винятком, якщо обробка

персональних даних: здійснюється за умови надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на обробку таких даних; необхідна для обґрунтування, задоволення або захисту правової вимоги; стосується вироків суду, виконання завдань оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом та здійснюється державним органом в межах його повноважень, визначених законом тощо, що зайвий раз підкреслює необхідність розширення відповідних повноважень СБ України.

У Міжнародній декларації про генетичні дані людини підкреслюється, що будь-яка діяльність, яка пов'язана з збором, обробкою, використанням та зберіганням генетичних даних, повинна здійснюватися у відповідності до внутрішнього законодавства та міжнародно визнаних прав людини.

Законодавче регулювання в сфері створення та функціонування ДНК баз даних є чутливою проблемою у сучасному праві, оскільки, має тісний зв'язок з загально визнаними правами людини. За даними МКЧХ в більшості країн законодавство не встигає своєчасно реагувати на прогрес у сфері ДНК-аналізу, що використовується, зокрема, і в інтересах криміналістики. Єдиним міжнародним документом в якому розглядається проблема захисту генетичних даних є Міжнародна декларація про генетичні дані людини (2003 р.). Як зазначено в цій Декларації, генетичні дані людини мають особливий статус, оскільки, дозволяють прогнозувати генетичну схильність окремої людини. Наслідки такого прогнозування, можуть негативно впливати протягом кількох поколінь на родину, а в деяких випадках на цілі групи населення. Тому, така інформація має бути надійно захищена, зокрема, відповідними нормами національного законодавства [16, с.40-41].

Загалом фахівці МКЧХ, на підставі узагальнення власного досвіду, виокремлюють такі основні проблеми процесу ідентифікації:

- значна кількість останків, що мають бути ідентифіковані;
- час з моменту загибелі;
- нестача прижиттєвих даних;
- потенційно низька можливість отримання зразків для порівняння;
- стан решток;
- вторинне поховання;
- змішувані рештки;
- нестача персоналу;
- нестача судово-медичних експертів;
- рішення про ексгумацію політики/родина;
- нестача судово-медичного досвіду в генетичних лабораторіях.

На нашу думку, наведений перелік в більшій мірі стосується організаційно-технічних питань, який в умовах української специфіки може бути доповнений також станом нормативно-правового забезпечення процесу ідентифікації за допомогою ДНК-аналізу.

Актуальним залишається питання забезпечення ДНК-лабораторій кваліфікованим персоналом підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфі-

кації якого, має здійснюватися у відповідності до вимог міжнародного стандарту ДСТУ ISO/IEC 17025-2006.

Висновки.

Проведений порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного досвіду використання можливостей ДНК-аналізу в судово-експертній та криміналістичній діяльності, свідчить про необхідність вдосконалення організаційних (створення національної ДНК бази даних та вдосконалення відомчих баз даних ДНК-профілів) й правових засад (внесення змін до законів України «Про Службу безпеки України», «Про Національну поліцію», розробка та прийняття Закону України «Про судово-медичну експертну діяльність»), подальше впровадження відповідних міжнародних стандартів, що, на думку авторів, сприятиме забезпеченню остаточної ідентифікації останків загиблих та зниклих безвісті осіб, під час проведення антитерористичної операції.

Перспективи подальшого розвитку та вдосконалення положень криміналістики та судової експертизи. В інтересах вирішення завдань оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, перспективним вбачається впровадження в Україні Національної бази даних генетичних ознак людини з її подальшою інтеграцією до європейської бази даних, що заснована на рекомендаціях Європейської мережі науково-криміналістичних установ.

Перелік посилань

1. *Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року: розпорядження Кабміну України від 23.09.2015 № 998-р* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. *Драчук С. М.* Актуальні проблеми правового забезпечення проведення молекулярно-генетичних досліджень під час досудового розслідування та шляхи їх вирішення // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 27 листопада 2015 р. / редкол.: С. Є. Кучерина (голов. ред.), В. В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. Харків, 2015. Вип. 7. С. 263-266.
3. *Хлань В. Г.* Науково-технічне забезпечення формування криміналістичної бази даних генетичних ознак людини // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 27 лист. 2015 р. / редкол.: С. Є. Кучерина (голов. ред.), В. В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. Харків, 2015. Вип. № 7. С. 278-280.
4. *ICRC* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/sectionmissing_persons_events?OpenDocument.
5. *Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мініюсту України від 08.10.1998, № 53/5* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. *Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів: наказ Служби безпеки України від 24.12.2014 № 855.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

7. *Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС*: наказ МВС України від 10.09.2009 № 390. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
8. *Про Національну поліцію*: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
9. *Про утворення Військово-цивільного координаційного штабу медичної допомоги*: наказ Міністерства оборони України від 13.05.2015 № 207/272/556/311/34 [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
10. *CODIS-NDIS Statistics* [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://www.fbi.gov/about-us/lab/biometric-analysis/codis/ndis-statistics>.
11. *National DNA database strategy board annual report 2012—13* [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/252885/NDNAD_Annual_Report_201213.pdf.
12. *Forensics DNA* [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://www.interpol.int/INTERPOL-expertise/Forensics/DNA>.
13. *ICMP*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.icmp.int/about-us/>.
14. *Про захист персональних даних*: закон України від 01.06.2010 № 2297-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
15. *Міжнародна декларація про генетичні дані людини* / ЮНЕСКО (2003 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://portal.unesco.org>.
16. *Пособие по передовому опыту работы в условиях вооруженных конфликтов и других ситуаций вооруженного насилия. Пропавшие без вести: ДНК-анализ и идентификация останков. 2-е изд. / Международный комитет красного креста. Москва, 2009. 48 с.*

МЕЖДУНАРОДНЫЙ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДНК ИССЛЕДОВАНИЙ В СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

**С. Н. Драчук
В. Г. Хлань**

За последние двадцать лет, анализ ДНК произвел революцию в судебно-медицинской науке и стал доминирующим инструментом в правоприменительной практике правоохранительных органов и специальных служб. Сегодня ДНК доказательства является ключом для обвинения или оправдания подозреваемых в совершении преступлений различных видов. В судебно-медицинской науке анализ ДНК стал новой формой «научных доказательств».

В статье на основе анализа и обобщения норм международного и национального права, практики деятельности международных организаций и государственных органов Украины предложены авторские пути усовершенствования организационно-правовых основ использования в сфере криминалистики и судебной экспертизы возможностей ДНК-анализа, а именно для обеспечения идентификации останков погибших во время проведения антитеррористической операции. Выделены и дополнены основные проблемы процесса идентификации. Изложен иностранный и международный опыт создания и использования баз данных ДНК-профилей, а также рассмотрены вопросы обеспечения прав человека на защиту персональных (генетических) данных.

По результатам проведенного исследования предложено внести изменения и дополнения в действующие законы Украины «О Национальной полиции», «О Службе безопасности Украины» касательно регламентации использования базы данных ДНК – про-

филей, а также предложены рекомендации о необходимости усовершенствования биологической и судебно-медицинской видов экспертиз на законодательном уровне. Сделан акцент на необходимости создания национальной базы данных ДНК-профилей, с ее последующей интеграцией в соответствующую европейскую базу данных, в соответствии с международными стандартами в этой области. Принятие указанных мер, по мнению авторов статьи, поможет обеспечить соответствующим органам государственной власти Украины сбор и сопоставление образцов ДНК родственников пропавших без вести участников антитеррористической операции и не идентифицированных останков погибших во время проведения антитеррористической операции с их дальнейшей идентификацией и передачей родственникам.

**INTERNATIONAL AND NATIONAL EXPERIENCE OF DNA TESTING
IN FORENSIC AND CRIMINAL PRACTICE:
COMPERATIVE-LEGAL ANALYSIS**

**S. Drachuk
V. Khlan**

Over the past twenty years, DNA analysis has revolutionized forensic science, and has become a dominant tool in the activity of law enforcement organ and security service. Today, DNA evidence is key to the conviction or exoneration of suspects of various types of crime. In forensic science, DNA analysis has become the new form of “scientific evidence”.

In this article on the basis of analysis and generalization of international and national law, the practice of international organizations and government bodies of Ukraine proposed copyright ways to improve the organizational - legal bases of use in the field of criminology and forensic capacity of DNA - analysis, namely to ensure the identification of the remains of those killed during antiterrorist operation. Isolated and supplemented the basic problems of the identification process. Presented the foreign and international experience in the creation and use of databases of DNA profiles, as well as the issues of human rights to ensure the protection of personal (genetic) data.

According to the results of the research proposed to make amendments and additions to the Law of Ukraine “On the National Police”, “On the Security Service of Ukraine” concerning the regulation of the use of the DNA database - profiles, as well as provide recommendations on the need to improve the biological and forensic sorts of expertise on legislative level. Emphasis is placed on the need to create a national database of DNA profiles to its subsequent integration into the relevant European database, in accordance with international standards in this area. The adoption of these measures, according to the authors, will help to ensure the appropriate state authorities of Ukraine collection and comparison of DNA samples from relatives of the missing members of the antiterrorist operation and identify the remains of those killed during the antiterrorist operation with their long-range identification and transfer to relatives.